

Гайдук І. С.

науковий співробітник сектора організації автоматизованого збору освітньої статистики
ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, gaiduk94ivan@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3144-1469>

ЗНАЧЕННЯ ОСВІТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є дослідження ролі освіти як ключового чинника формування та розвитку людського потенціалу України в умовах сучасних соціально-економічних викликів. Розглянуто зміст людського потенціалу в контексті соціально-економічного розвитку суспільства. Особливу увагу приділено фінансовим аспектам людського потенціалу, що стосуються використання економічних ресурсів для формування факторів, які сприяють розвитку здібностей, навичок і можливостей індивідів у певному соціально-економічному середовищі. Одним із важливих інструментів вимірювання якості людського потенціалу є індекс людського розвитку (ІЛР), який використовується для оцінки динаміки людського розвитку в масштабах країни і світу. У статті проаналізовано показники ІЛР та додаткові індекси для України, показники нерівності в доступі до освіти, доходах і тривалості життя. Встановлено, що соціально-економічне середовище значною мірою залежить від рівня національної економіки, який пов'язаний з інвестиційною активністю в довгостроковій перспективі. Підкреслюється важливість цього середовища для розвитку людського потенціалу, його освітньої складової, оскільки в ньому створюються умови, які впливають на можливості кожної людини щодо реалізації свого потенціалу в суспільстві. Зроблено висновок, що в Україні освіта є важливим складником людського розвитку, оскільки вона забезпечує людей навичками й знаннями, необхідними для участі в економіці та інноваціях, дає можливість поліпшити якість свого життя, підвищуючи здатність людини робити продуктивний внесок у суспільний розвиток. Окрім того, пропонуючи рівні можливості для навчання, освіта допомагає зменшити соціальну нерівність, створюючи більш інклюзивне і справедливе суспільство. У глобальному контексті, що швидко змінюється в Україні, освіта має вирішальне значення для забезпечення конкурентоспроможної, адаптивної робочої сили. Зрештою, інвестиції в освіту прискорюють сталий розвиток та сприяють довгостроковій стійкості нації.

Ключові слова: освіта, людський розвиток, індекс людського розвитку, людський потенціал, людський капітал, навички, компетентність.

JEL classification: I21, I24, I25.

DOI: 10.32987/2617-8532-2024-4-51-58.

Освіта відіграє ключову роль у розвитку людського потенціалу, слугуючи фундаментом для індивідуального зростання та суспільного прогресу. В Україні важливість освіти стала ще очевиднішою під час повномасштабного вторгнення рф, що

спричинило істотні економічні, соціальні та інфраструктурні перетворення. Розвиток людського потенціалу через освіту має вирішальне значення для формування кваліфікованої робочої сили, активізації інновацій і сприяння сталому розвитку.

© Гайдук І. С., 2024

Оскільки Україна прагне посилити свою глобальну конкурентоспроможність, акцент на якісній освіті стає ключовим для розкриття потенціалу її громадян. Освіта забезпечує людей знаннями, навичками та компетенціями, необхідними для адаптації до швидкозмінних вимог сучасної економіки. Крім того, вона відіграє життєво важливу роль у формуванні громадянської активності, критичного мислення та соціальної згуртованості, що є запорукою стабільного й процвітаючого суспільства. Проте сьогодні українська система освіти стикається з низкою проблем, як-от: високі ризики руйнування закладів освіти, недостатнє фінансування, бюрократизація навчального процесу та нерівність у доступі до освіти між містом і селом. Розв'язання цих проблем є обов'язковим для того, щоб освіта могла ефективно сприяти розвитку людського потенціалу.

Метою статті є дослідження ролі освіти як ключового чинника формування й розвитку людського потенціалу України в умовах сучасних соціально-економічних викликів.

Різні аспекти значення освіти для розвитку людського потенціалу досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Герасименко, О. Грішнова, Д. Даї, В. Дикань, С. Задорожна, А. Колот, П. Крентон, А. Литвинчук, С. Лондар, Б. Мироненко, Т. Поснова, І. Седікова, Дж. Сміз, Г. Терещенко та ін. [1–8].

У процесі вивчення людини як носія сукупності можливостей і здатностей у суспільстві в науковців різних періодів виникало багато питань щодо узагальнення та якісного розмежування цих характеристик. Так почали формуватися поняття

«потенціал» і «людський потенціал», які безперервно діставали нові інтерпретації в дослідженнях сучасних українських та зарубіжних учених [1; 2]. Розуміння детального змісту людського потенціалу є вкрай важливим для дослідження сфери освіти, оскільки дає змогу краще оцінити потреби й очікування населення за різними напрямками людського розвитку. Зокрема, розкриття потенціалу окремих індивідів необхідне під час розроблення навчальних програм і курсів, націлених на ефективніше задоволення потреб населення. Урахування змісту поняття людського потенціалу важливе також для прогнозування змін у вимогах та потребах суспільства.

Аналіз наукових праць, присвячених питанням людського капіталу, людського розвитку, людського потенціалу [3–6], допомагає зрозуміти, що потенціал може містити в собі початкову винагороду людині у вигляді здібностей та задатків, які надалі слугуватимуть їй орієнтиром під час пошуку бажаного виду діяльності. Варто зауважити, що потенціал усього суспільства складається з окремих здобутків його членів, які досягаються в різних секторах суспільно-економічної діяльності й підбираються ринком праці так, аби людина могла втілити свою здатність до самореалізації якомога раціональніше. Зрештою, людський потенціал є мірою втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, компетентності та їх здатності приносити дохід. ООН включає в це поняття безпосередньо освіти, професійний досвід, здатність до виживання, фізичний стан та інші характеристики, що забезпечують продуктивність людей,

а фахівці Світового банку додають ще стан здоров'я і якість харчування. У міру прогресу робоча сила перестає бути лише фактором виробництва, а вкладення в неї – її освіту, кваліфікацію, охорону здоров'я, культуру – створюють нову якість, що є новітньою формою людського багатства.

Також аналіз різних наукових підходів дав змогу сформулювати авторське розуміння людського потенціалу як соціально-економічної категорії, що уособлює стан здоров'я й сукупність здібностей, професійних і соціальних знань, компетентностей, інших здатностей особи, які нею набуваються та потім реалізуються в ході її життєвого циклу у взаємодії з конкретними умовами соціально-економічного середовища, що великою мірою формується інвестиційними процесами, зокрема довгостроковими інвестиціями системи недержавного пенсійного забезпечення.

Для вимірювання якості людського потенціалу використовується інтегральний показник – індекс людського розвитку (ІЛР). У деяких джерелах статистичних даних його також перекладають як індекс гуманітарного розвитку. Це універсальний зведений показник, що розраховується щороку з метою міждержавного порівняння та визначення очікуваної тривалості життя, освіченості (грамотності) й рівня життя населення.

Більш предметно ІЛР вимірюється на основі таких суспільних компонентів: демографічних (очікувана тривалість життя при народженні, довголіття); соціальних (очікувана тривалість навчання, грамотність дорослого населення країни та сукупна частка учнів); економічних (валовий національний дохід на одну

особу за паритетом купівельної спроможності в доларах США) [9].

Детальний аналіз ІЛР є важливим для оцінки стану освіченості населення в Україні, оскільки він враховує не лише економічні показники, а й соціальні та гуманітарні аспекти. Такий підхід сприяє розумінню взаємозв'язку економічних і соціальних факторів та покликаний допомогти вдосконалити стратегії розвитку системи освіти з урахуванням потреб суспільства.

На рис. 1 відображено порівняльний аналіз головних компонентів ІЛР для України за 2015, 2018 і 2022 рр. В обраному часовому діапазоні ймовірна тривалість життя при народженні скоротилася на 3,6 % (із 71,1 до 68,6 року), очікувана кількість років шкільного навчання – на 15 % (з 15,3 до 13,3 року), а їх середня кількість – з 11,3 до 11,1 року, водночас валовий національний дохід на одну особу, навпаки, зріс – на 4 055 дол. США.

Додатковим показником, що точніше розкриває ІЛР, є індекс гендерного розвитку, значення якого за період фактично не змінилося (від 1,000 до 1,021).

У звіті Програми розвитку ООН за 2023 р. наводиться також індекс гендерної нерівності, що відображає ступінь нерівності між чоловіками й жінками в плані репродуктивного здоров'я, розширення прав і можливостей, а також на ринку праці. Україна в загальному списку за 2022 р. посідає 48-е місце з індексом 0,188, між Китаєм (0,186, 47-е місце) та Чилі (0,190, 49-е місце). Лідером за індексом гендерної нерівності є Данія (0,009), адже чим ближчим є значення показника до нуля, тим вищою є позиція країни в рейтингу.

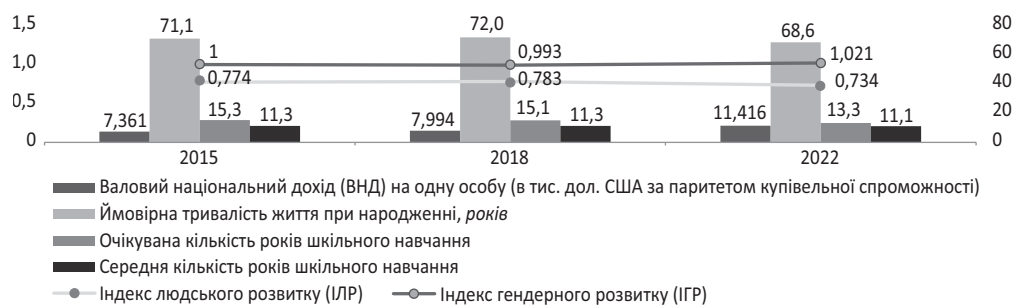

Рис. 1. Динаміка показників людського розвитку в Україні у 2015–2022 рр., тис. дол. США, років

Побудовано автором за: [9].

ІЛР неможливо розглядати без похідних від нього компонентів, систематизація яких дає точнішу картину реального стану справ по кожній аналізованій країні. Зокрема, очікувана тривалість життя при народженні означає кількість років життя новонароджених немовлят, яку вони сподіваються прожити, виходячи зі схеми вікових показників смертності за умови, що вони залишаться незмінними впродовж життя дитини. Серед 15 країн із дуже високим ІЛР у 2022 р. найвищу ймовірну тривалість життя при народженні зафіксовано в Ліхтенштейні – 84,7 року (для порівняння: в Україні цей показник становив 68,6 року). Найвища очікувана кількість років шкільного навчання – в Австралії (21,1), а найнижча, відповідно, теж в Україні (13,3). Стосовно середньої кількості років шкільного навчання слід зауважити, що середнє арифметичне за цим критерієм у наведених країнах відповідає позначці 12,8. У межах ІЛР особлива увага приділяється валовому національному доходу на одну особу (в доларах США за паритетом купівельної спроможності). Лідером за цим показником є Ліхтенштейн (146 673 дол. США), за ним ідуть Сінгапур (88 761 дол.) та Ірландія (87 468 дол.). В Україні валовий

національний дохід на одну особу становить лише 11 416 дол. США. Як показує ширший аналіз ІЛР у динаміці за низку років, усі наведені показники безпосередньо впливають на загальний рівень розвитку людського потенціалу у світі й дають змогу досить точно прогнозувати позитивні чи негативні тенденції майбутніх змін [9].

Варто зазначити, що для України ІЛР тісно пов'язаний з освіченістю українців. Адже в нашій державі практично відсутні неосвічені люди. Як видно з рис. 2, ІЛР щільно корелює з індексом освіченості, що пов'язаний із середньою кількістю років навчання в школі (для дорослих) та очікуваних років навчання в дітей.

Показовим щодо спрямування суспільних процесів є ІЛР з урахуванням нерівності в суспільстві. Упродовж 2011–2022 рр. український уряд докладав зусиль для подолання суспільної нерівності, й за цей час ІЛР з урахуванням нерівності спочатку поліпшувався, з 0,705 у 2010 р. до 0,739 у 2019 р., але згодом погіршився, до 0,676 у 2022 р. (див. рис. 2). Індекс освіченості з урахуванням нерівності за охоплений період також знизився, з 0,766 до 0,714.

На рис. 3 показано динаміку нерівності в освіті, доходах і тривалості

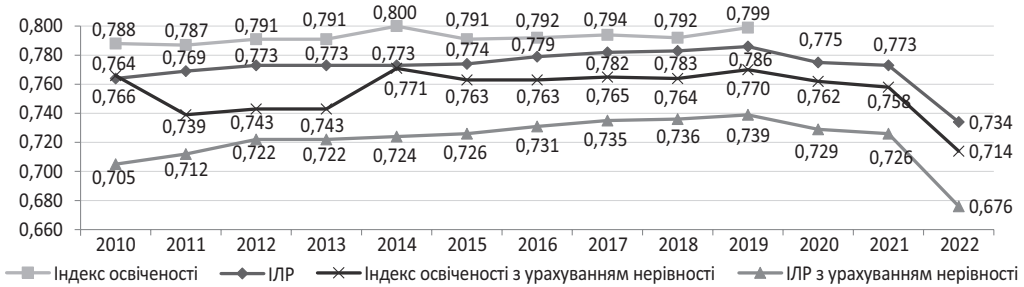

Рис. 2. Динаміка ІЛР і деяких додаткових індексів в Україні протягом 2010–2022 рр.
Побудовано автором за: [9].

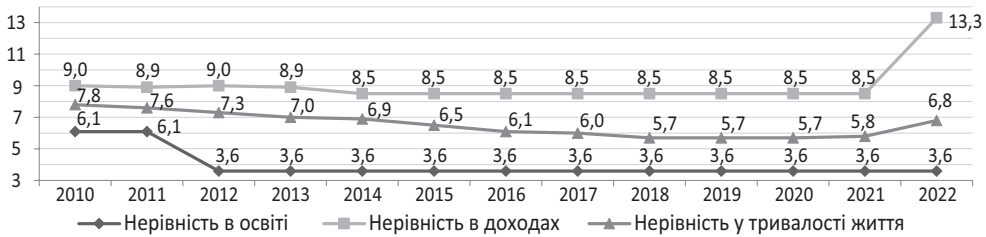

Рис. 3. Динаміка показників нерівності в освіті, доходах і тривалості життя в Україні протягом 2010–2022 рр., %

Побудовано автором за: [9; 10].

життя в Україні в межах показника ІЛР з урахуванням нерівності за 2010–2022 рр.

Як бачимо, за останніх 13 років в Україні найнижчим був показник нерівності в освіті – 3,6 %. Водночас показник нерівності в доходах за аналізований період збільшився з 9 до 13,3 %, натомість індикатор нерівності в тривалості життя зменшився лише на 1 % (із 7,8 до 6,8 %), що свідчить про позитивну тенденцію зниження нерівності.

Наведений аналіз ІЛР як важливого інструмента оцінки рівня розвитку суспільства дає змогу визначити взаємозв'язок освіти, здоров'я та економіки, а також спрогнозувати тенденції розвитку. Так, на його підставі можна стверджувати: у період 2015–2022 рр. в Україні спостерігалася скорочення тривалості життя й очікуваної кількості років шкільного

навчання, що вказує на певні кризові явища у сфері соціального розвитку.

Утім, Україна має доволі високий рівень гендерного розвитку, хоч індекс гендерної нерівності залишається низьким (48-е місце у світі). Отже, необхідна подальша робота в напрямку розширення прав і можливостей жінок, зокрема в частині репродуктивного здоров'я та ринку праці.

Освітній компонент є однією з найслабших ланок ІЛР в Україні. Показники очікуваної та середньої кількості років навчання є значно нижчими, ніж у країнах-лідерах, що вимагає реформи вітчизняної системи освіти. Водночас в Україні майже відсутня нерівність в освіті (лише 3,6 %), що вказує на ефективність освітньої політики щодо забезпечення доступу до базової освіти всім верствам населення.

Загалом ІЛР демонструє тенденцію до погіршення після 2019 р. Особливо помітним є зростання нерівності в доходах (на 4,3 % за 2010–2022 рр.), що поглиблює соціальні дисбаланси. Україна значно поступається розвинутим країнам за більшістю показників ІЛР, що свідчить про необхідність застосування комплексного підходу до поліпшення якості освіти, охорони здоров'я й соціальної підтримки.

Безперечно, в умовах воєнного стану ці кризові явища тільки поглибилися. І масштаб катастрофічних наслідків збройної агресії рф на сьогодні важко оцінити.

Зауважимо, що найважливішими рисами людського потенціалу як соціально-економічної категорії є характеристики самої особи, такі як стан здоров'я, сукупність здібностей, професійних і соціальних знань, компетентностей, інших здатностей, що набуваються нею та потім реалізуються в ході її життєвого циклу. Освітня складова є життєво важливою для людського розвитку в Україні, адже вона забезпечує громадян навичками та знаннями, необхідними для участі в економіці й інноваціях. Вона дає людям можливість покращити якість свого життя, підвищуючи їхню здатність робити продуктивний внесок у суспільство. Освіта також сприяє розвитку критичного мислення, креативності та здатності розв'язувати проблеми, що є важливими для подолання викликів сьогодення й забезпечення

прогресу. Пропонуючи рівні можливості для навчання, освіта допомагає зменшити соціальну нерівність, створюючи більш інклюзивне і справедливе суспільство. Крім того, вона посилює громадянську активність та демократичну участь, створюючи підґрунтя для соціальної згуртованості. У глобальному контексті, що швидко змінюється в Україні, освіта має вирішальне значення для забезпечення конкурентоспроможної, адаптивної робочої сили. Зрештою, інвестиції в освіту прискорюють сталий розвиток і сприяють довгостроковій стійкості нації.

В Україні роль освіти стає дедалі більшою завдяки впроваджуваним реформам і зусиллям, спрямованим на модернізацію економіки. Достатня освіченість населення забезпечує набуття навичок, необхідних для технологічного прогресу, розвитку підприємництва та глобальної конкурентоспроможності, які є критично важливими для довгострокового розвитку України.

Незважаючи на всі виклики, що наразі постали перед вітчизняною освітньою галуззю, інвестиції в освіту є як ніколи важливими для поліпшення людського потенціалу нації, що, у свою чергу, сприяє підвищенню продуктивності й компетентності робочої сили. Крім того, освіта сприяє розвитку критичного мислення, громадянської відповідальності та соціальної згуртованості, спонукаючи до створення більш стабільного й інклюзивного суспільства.

Список використаних джерел

1. Investment in Human Capital Within the Creative Economy Formation: Case of the Eastern and Central Europe Countries / S. Londer et al. *Comparative Economic Research*.

Central and Eastern Europe. 2020. Vol. 23, No. 4. P. 129-148. DOI: <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.31>.

2. Колот А. М., Герасименко О. О. Соціально-трудовий розвиток в XXI столітті: до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1. С. 97–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2019_1_9.

3. Седікова І., Мироненко Б. Людський потенціал: артикуляція понять. *Food Industry Economics*. 2022. Т. 14. № 3. С. 32–36. DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i3.2359>.

4. Дикань В. Дослідження людського потенціалу як фактору забезпечення сталого економічного розвитку України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. № 10. С. 212–216. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/47.pdf>.

5. Задорожна С. М. Розвиток конкурентоспроможності трудового потенціалу на ринку праці. *Вісник Чернігівського технологічного університету. Сер.: Економіка*. 2000. № 11. С. 83–90.

6. Грішнова О. А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_5.

7. Dai D. Y. Rethinking Human Potential From a Talent Development Perspective. *Journal for the Education of the Gifted*. 2020. Vol. 43, Iss. 1. P. 19-37. DOI: <https://doi.org/10.1177/0162353219897850>.

8. Cranton P. A., Smith R. A. Reconsidering the unit of analysis: A model of student ratings of instruction. *Journal of Educational Psychology*. 1990. Vol. 82, Iss. 2. P. 207-212. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-0663.82.2.207>.

9. Human Development Reports. *United Nations Development Programme*. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>.

10. Human Capital Index (HCI). *World Bank Group*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL?end=2020&start=2020&view>.

Ivan Gaiduk

SSI "Institute of Educational Analytics", Kyiv, Ukraine, gaiduk94ivan@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3144-1469>

THE IMPORTANCE OF EDUCATION FOR HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

Abstract. *The purpose of the article is to study the role of education as a key factor in the formation and development of human potential in Ukraine, taking into account the current socio-economic challenges. The article examines the concept of human potential in the context of the socio-economic development of society. Special attention is paid to the financial aspects of human potential, in particular, the use of economic resources to form factors that contribute to the development of individuals' abilities, skills and opportunities within a given socio-economic environment. One of the main tools for measuring the quality of human potential is the Human Development Index (HDI), which is used to assess the dynamics of human development at national and global levels. The article analyses HDI indicators and additional indices for Ukraine, as well as indicators of inequality in access to education, income and life*

expectancy. It is established that the socio-economic environment largely depends on the level of the national economy, which is closely linked to long-term investment activity. The article also highlights the importance of this environment for the development of human potential, particularly its educational component, as it creates the conditions that influence the opportunities for individuals to realise their potential in society. The article concludes that education is an essential component of human development in Ukraine, as it equips individuals with the skills and knowledge necessary for participation in the economy and innovation. Education enables individuals to improve their quality of life by enhancing their ability to contribute productively to the development of society. By providing equal opportunities for learning, education helps to reduce social inequalities, thereby creating a more inclusive and equitable society. In Ukraine's rapidly changing global context, education is essential to ensure a competitive and adaptable workforce. Ultimately, investment in education accelerates sustainable development and strengthens the long-term resilience of the nation.

Keywords: education, human development, Human Development Index (HDI), human potential, human capital, skills, competence.

References

1. Londar, S., Lytvynchuk, A., Versal, N., Posnova, T., & Tereshchenko, H. (2020). Investment in Human Capital Within the Creative Economy Formation: Case of the Eastern and Central Europe Countries. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 23(4), 129-148. DOI: <https://doi.org/10.18778/1508-2008.23.31>.
2. Kolot, A. M., & Gerasimenko, O. O. (2019). Social and labor development in the XXI century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges. *Demography and social economy*, 1, 97-125. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2019_1_9 [in Ukrainian].
3. Sedikova, I., & Myronenko, B. (2022). Human potential: articulation of concepts. *Food Industry Economics*, 14(3), 32-36. DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i3.2359> [in Ukrainian].
4. Dykan, V. (2015). Research of human potential as a factor of ensuring sustainable economic development of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 10, 212-216. Retrieved from <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2015/10-2015/47.pdf> [in Ukrainian].
5. Zadorozhna, S. M. (2000). Development of competitiveness of labor potential in the labor market. *Bulletin of Chernihiv Technological University. Series: Economics*, 11, 83-90 [in Ukrainian].
6. Grishnova, O. A. (2014). Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interrelation, assessment, directions of development. *Social and labor relations: theory and practice*, 1, 34-40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_5 [in Ukrainian].
7. Dai, D. Y. (2020). Rethinking Human Potential From a Talent Development Perspective. *Journal for the Education of the Gifted*, 43(1), 19-37. DOI: <https://doi.org/10.1177/0162353219897850>.
8. Cranton, P. A., & Smith, R. A. (1990). Reconsidering the unit of analysis: A model of student ratings of instruction. *Journal of Educational Psychology*, 82(2), 207-212. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-0663.82.2.207>.
9. United Nations Development Programme. (n. d.). *Human Development Reports*. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/UKR>.
10. World Bank Group. (n. d.). *Human Capital Index (HCI)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/HD.HCI.OVRL?end=2020&start=2020&view>.